

דבר העורכות

את דבר המערכת הזה אנו כותבות בעת שהחברה הישראלית סוערת וגועשת על רקע המאבק העז בין הממשלה החותרת לשינוי משטרי, בעיקר על-ידי רפורמה במערכת המשפט, לבין מחנה המוחים המתעצם, המתנגד לכך, רואה בשינוי המוצע מהלך שיביא לדיקטטורה, וקורא לחקיקת חוקה לישראל, שתמנע ניסיונות כאלה בעתיד.

קריאות הכיוון בגיליון הנוכחי עוסקות ברעידת אדמה אחרת שעברה החברה הישראלית לפני 50 שנה, והיא מלחמת יום הכיפורים. בגיליון שש מסות הבוחנות את ההשלכות של מלחמה זו על ישראל מכיוונים שונים ומנקודות מבט דיסציפלינריות מגוונות: אורי בר-יוסף מנתח את השפעת המלחמה על ארגונו מחדש של צה"ל; אלי פודה בוחן מנקודת מבט היסטורית אם הוחמזה הזדמנות מדינית למנוע את מלחמת יום הכיפורים; יעקב ליפשיץ מנתח את ההשלכות הכלכליות של המלחמה; יאיר יאסן עוסק בהתפתחות המחאות החברתיות לאורך השנים מאז מלחמת יום הכיפורים; ניצן רותם מראה כיצד במלחמת יום הכיפורים עוצבה המשמעות החברתית של השבי; ולבסוף, דן ערב מנתח את זיכרון המלחמה הטראומטי כפי שהובנה בסדרה "שעת נעילה".

מדור המאמרים מורכב הפעם משני חלקים. בחלקו הראשון אנו שמחות לתת במה למקבץ מאמרים בנושא המוזיקה הפופולרית בישראל, שערכו ארי קטורזה ועודד היילברונר. המקבץ מורכב ממבוא פרי עטם של העורכים האורחים, המציג את המאמרים וממקם אותם בהקשר המחקרי, הגלובלי והמקומי, ומחמישה מאמרים העוסקים במוזיקה הפופולרית הישראלית מנקודות מבט שונות – היסטוריות, מוזיקליות וסוציולוגיות.

לצד מקבץ זה מתפרסמים שלושה מאמרים נוספים. הראשון, "יישוב בין עמדות פוליטיות סותרות: מה ניתן ללמוד מהפילוסופיה של המדע?" (אביטל פלפל, מיכל היישריק, שחר גינדי), עוסק בבעיה מהותית בכל דמוקרטיה ורלוונטית במיוחד לעת הזו, והיא כיצד ליישב סתירות ערכיות בכלל, ובין קבוצות שביניהן פערי כוח בפרט. הכותבים מתרכזים בתורתו של אייזק לוי, שעל-פיה יש להתחיל מצמצום העמדות לנקודות ההסכמה בין הקבוצות ומזיהוי אמונות הליבה של כל אחת מהן. לאחר מיפוי זה יש להמשיך אל ניסיונות ההרחבה לפי מידת יעילותם – החל מהנקודות שאין בהן דעה מגובשת לאף אחד מהצדדים, וכלה בנקודות שבהן לשני הצדדים דעות מגובשות מנוגדות.

בעוד מאמר זה עוסק מנקודת מוצא פילוסופית בקונפליקט ערכי ברמה המקרו חברתית, שני המאמרים הבאים בוחנים משבר ערכי ברמה של היחיד ובדרכי ביטויו במדיום אמנותי.

מאמרו של גדעון כ"ץ, "תקלה במהלך החזיון": המשבר ב'החוט המשולש' של נתן אלתרמן, מציג משבר בהגותו של אלתרמן כאינטלקטואל ציבורי. לטענת כ"ץ, ב"החוט המשולש" איבדה כתיבתו של אלתרמן את מגעה עם המציאות היומיומית, ואלתרמן לא יכול היה לחשוב אלא על העתיד ועל הטמון בו. בסוף המאמר דן כ"ץ בפרשנות שניתנה לתפניתו הפוליטית של אלתרמן.

המאמר "גבריות שבירה: דמות החייל במכחולה של אימו" (שחר מרנין-דיסטפלד), עוסק בסדרת ציורי שמן על בד של האמנית זהר טל ענבר. הסדרה מתארת בעיקר דמויות של גברים צעירים, חיילים, וצוירה לאחר שחרורו מהצבא של בן האמנית, אשר אובחן כסובל מפוסט-טראומה (PTSD) על רקע שירותו הצבאי. המתודולוגיה במאמר משלבת ניתוח חזותי של הציורים עם ראיונות עומק עם האמנית.

במדור התערוכות נבקר הפעם בתערוכה חדשה המוצגת ב"בית המייסדים" בשדרות. בחרנו בה מפני שאחד מסימני ההיכר של שדרות – להקות הקצב הידועות שצמחו בה – בא לידי ביטוי בתערוכה זו. בכך מתכתבת התערוכה עם המקבץ הנושאי סביב המוזיקה הפופולרית. באופן רחב יותר, התערוכה מעניינת משום שהיא תוצר של מהלך תרבותי חדש יחסית שמובילה המדינה, המעודדת הקמת מוזיאונים היסטוריים בעיירות פיתוח.

ולבסוף, בגיליון זה אנו ממשיכים במפגש עם חוקרים, והפעם גיא בן פורת שוחח עם מירב גוטמן אהרון מהטכניון. השיחה נסבה על תחום הסוציולוגיה האורבנית שבו היא עוסקת, בכללו מושג הטופוגרפיה החברתית, הממפה את המרחב החברתי הישראלי מפרספקטיבה ייחודית, וכן על מעבדת המחקר שהקימה. בהקשר זה דן הריאיון גם בשאלת מצבם של יוצאי ארצות האסלאם בישראל ובשאלת התקופה של תיאוריית "ישראל השנייה", שמירב גוטמן אהרון מערערת עליה.

העורכות,

תמר הרמן, עדנה לומסקי-פדר

אין מקום לשניים על עמוד חשמל

הקדמה לגיליון מוזיקה של כתב העת "קריאות ישראליות"

גיליון המוזיקה הייחודי של כתב העת **קריאות ישראליות** הוא יוזמה שמטרתה לרענן את השיח על מוזיקה פופולרית בישראל. המאמרים בגיליון מתרכזים בשינויים שחלו בתרבות ובלחץ המוזיקה הישראלית בין שנות ה-60 לשנות ה-80. שנים אלו יחדו בפתחות גוברת של התרבות הישראלית לתהליכי גלובליזציה, בדעיכת ההגמוניה של מפלגות הפועלים ושל תרבות הצבר הקולקטיבית, ובעליית תרבות הפרט והניאו-ליברליזם. שנים אלו אופיינו גם בדעיכת הקונצרט ורעיון כור ההיתוך, ובתהליכים גוברים של רב-תרבותיות. מבחינה מוזיקלית הן התאפיינו בחלופות לדומיננטיות של שירי ארץ ישראל והלהקות הצבאיות, עם עלייתם של הרוק הישראלי ושל המוזיקה המזרחית (ים-תיכונית). התחושה בשיח על המוזיקה, כפי שכתב חנוך לוין ללהקת אחרית הימים, הייתה כי "אין מקום לשניים על עמוד חשמל". תפיסתנו המרכזית היא כי יש צורך להאיר היבטים נוספים ומגוונים הקשורים לתקופה זאת.

חקר המוזיקה הפופולרית בישראל נתפס במשך שנים כשולי וצנוע בהשוואה לחקר שדות אחרים, ולעיתים אף שדות מחקר מקבילים מתחומי האמנויות. "החשדנות" כלפי המוזיקה הפופולרית לא הייתה ייחודית לישראל. במשך עשרות שנים היססה האקדמיה היורו-אמריקנית מלהכיר בחשיבותה התרבותית והאמנותית של מוזיקה להמונים. עד אמצע שנות ה-60 הסתכם עיקר הדיון על אודות מוזיקה פופולרית ברכילות ובנתוני מכירות, ומחקרים אקדמיים שעסקו בתחום דנו במוזיקה דרך השדות הכלכליים-חברתיים, ובעיקר בהיבט של צרכנות בני העֶשְׂרָה. אם נדרשה האקדמיה לנושא זה – המוזיקה הפופולרית נבחנה

בעין עוינת. אחת הביקורת המנומקות הראשונות כלפי מוזיקת הג'אז והפופ האמריקניות נבעה בתחילת שנות ה-40 מהגותו של הסוציולוג היהודי-גרמני, איש אסכולת פרנקפורט חובב האוונגרד, תיאודור אדורנו. כשהוא מחזיק באג'נדה ניאור-מרקסיסטית בשילוב שלל תיאוריות פסיכולוגיות דכאניות על הפוטנציאל האנושי, הביע אדורנו ספקנות ביקורתית כלפי תעשיית ההמונים, וביטל את המאזינים כ"פסיביים". במילים אחרות, הוא הטיל ספק באפקטיביות של הקשר בין מוזיקה פופולרית לבין צרכניה, והגדיר אותה מוצר צריכה שטחי בעל אידיאולוגיה נבובה ונטול ערך אמנותי (Adorno, 1941).

הדיון על אודות משמעויותיה התרבותיות של המוזיקה הפופולרית התעצב במחצית השנייה של שנות ה-60, עם הופעתה של "תרבות הנגד" האמריקנית. השילוב בין פעילות של תנועות פוליטיות ואפוליטיות (ההיפים), כאשר מוזיקה פופולרית (רוק) שימשה פסקול לתנועת נגד תרבותית זו, ביסס את המוזיקה כאחת התרבויות המסקרנות, העומדות על הציר של מוזיקה, תרבות המונים ופוליטיקה.

הראשונים שעסקו בכובד ראש במשמעויותיה החברתיות והתרבותיות של המוזיקה היו עיתונאי מוזיקה ומבקרים. מגזינים כגון *Rolling Stone* ו-*Creem*, שיצאו מערש' תרבות הנגד האמריקנית, שימשו אכסניה לכותבים ולסופרים שנונים, שדנו במאפייניה של המוזיקה כ"מוזיקה עממית" (folk), אמנות פופולרית ותרבות של מיתוסים אמריקניים. עם זאת, הספר המשמעותי הראשון שהוקדש למהות הרוק ולקשר בין זהות ומוזיקה הגיע דווקא מבריטניה. העיתונאי והסופר הצעיר, ניק קון (Cohn, 1969), מי שהוציא בסוף שנות ה-60 את *Pop From the Beginning* החלוצי, סבר שכוחה של המוזיקה הפופולרית, כתרבות וכמוזיקה, נובע מתכונותיה המיתולוגיות, קרי הדרך שבה "הגיבורים", כלומר "הכוכבים", מביאים לקהליהם נוכחות מיתית, מיסטית, שכמו דת או כל אמונה בכוח עליון, מנטרלת באופן זמני את חוסר השקט שבחייהם. מבקר המוזיקה והסופר האמריקני גרייל מרקוס (Marcus), בספרו *Mystery Train* (1975),¹ המשיך את הקשר בין מוזיקה פופולרית למיתולוגיה. מרקוס האמין שברגעיה הנשגבים הייתה המוזיקה הפופולרית לצורה של אמנות עממית שדנה בניגודים ובמתח נצחי הטמונים בפער שבין המיתולוגיה לחיי היום-יום: שוויון מול קפיטליזם, רצון להרפתקה וללקיחת סיכונים וסירוב להיות מסופק אל מול חיבור לשורשים ולהיסטוריה, והישענות על קהילה ומסורת.

Marcus, Greil (1975). *Mystery Train*, Penguin Publishing: New York 1

מתרבויות משנה ליחסי כוח המוניים

ובחזרה לאקדמיה: בעקבות הדיון הפעיל על אודות מוזיקה פופולרית בעיתונות המחתרתית והסמי־אינטלקטואלית נדרשו האקדמיות הבריטית והאמריקנית לנושא כבר בתחילת שנות ה־70. סטיוארט הול (Hall), טוני ג'פרסון (Jefferson) ודיק הבדיג' (Hebdige), מהכוחות המובילים במרכז ללימודי תרבות בברמינגהם (CCCS), חקרו יחד עם חבריהם למכון את דפוסי חייהם של חברי תרבויות משנה (sub cultures) בריטיות (הטדי בויז, המודס, הפאנק ורבות אחרות). חוקרי ברמינגהם הסתקרנו מהעובדה שתרבויות משנה אלו שמו דגש מיוחד על אימוצו של "סטייל" ייחודי (ביגוד, הליכה, דיבור, מוביליות, צורת בילוי והאזנה למוזיקה פופולרית) כריטואל תרבותי, ושאפו – תוך שימוש במושגי הסמיטיקה של רולנד בארת', ההגמוניה של אנטוניו גרמשי והאידיאולוגיה של לואי אלתוסר – לבחון את משמעותם של הריטואלים, בהם המוזיקה, ואת השפעתם על זהותם של המתבגרים, חברי תרבות המשנה (Hall & Jefferson, 1976; Hebdige, 1979). הדיון הבריטי התמקד ביחס בין מעמד, ניעות חברתית, זהות וחוויה. המודל של ברמינגהם היה רב־חשיבות למפץ בחקר המוזיקה הפופולרית, גם אם זכה לשלל רביזיות של חוקרים מהמכון עצמו, כגון גארי קלארק (1981) ולורנס גרוסברג (1994), וכן של היסטוריונים דוגמת ביל אוסגרבי (1995) ועוד. הביקורת טענה לתמימות של המודל, לאי־עמידתו על התרומה התקשורתית לעיצוב תרבות המשנה וזהותה, ולחוסר הסכמה בדבר תפיסת "הפסיביות" של יתר האוכלוסייה. הסוציולוג וחוקר התרבות והספרות סיימון פריט' ענה לאתגר זה.

פריט' ניסה להסביר את התופעה הסוציולוגית של הרוק (1978, 1981). הוא חקר את הדרך שהרוק פועל כמצרך קפיטליסטי, העובר בתוך מוסדות פיננסיים שמרניים, כגון תעשיית התקליטים והרדיו, ולצד זאת משמש תרבות חתרנית עבור אוהדיו, קרי בני הנוער, ובדק את היחסים העדינים והמנוגדים בין הגופים השונים. בניגוד לאדורנו, מסקנתו של פריט' – שהושפע גם מכתביו של הפילוסוף וולטר בנימין – הייתה כי למרות עוצמתה של המערכת הקפיטליסטית הסובבת את הרוק, זו אינה יכולה לשלוט על כל משמעותו. שלא כמו חוקרי ברמינגהם, פריט' האמין כי מוזיקת הרוק שימשה לא רק כמאפינת זהות של תרבויות משנה זעירות, אלא כדרך המייצגת פנטזיות מגוונות העוסקות באפשרות של חיים המושתתים בעיקר על פנאי והנאה, ומתבטאת בדיאלקטיקה של חיי הרחוב של מעמד הפועלים, ושל היצירתיות הבוהמיינית של המעמד הבינוני.

לקראת סוף שנות ה־70 הושפע חקר המוזיקה הפופולרית מתיאוריות פוסט־סטרוקטורליסטיות ופוסט־מודרניות. מחקריו של חוקר התרבות האמריקני לורנס גרוסברג עסקו בהבנת התפקיד הרגשי שמילא הרוק בשגרת חייהם של נערים מתבגרים בארצות הברית. גרוסברג השיב את העיסוק בהיסטוריה כקרדינלי למחקר, ועמד על הקשר בין המיזוג של טקסט תרבותי לתנאים ההיסטוריים המאפשרים את פירושו. בדיון על אודות המוזיקה הסב גרוסברג את השיח לנושא "ההעצמה" (empowerment) ולהבנת הרוק ככלי רגשי, המשפיע על חיי המאזין דרך "מערכות" תרבויות המאפשרות "מיקום" חלופי של הסובייקט בחיי היום־יום ואישוש זהויות שונות. חוקרי ברמינגהם, פריט' וגרוסברג, יצרו את התשתית לכתיבה ענפה של חוקרים אחרים בתחום זה משנות ה־80 ואילך.

הציר הישראלי של מוזיקה ולאום

בישראל היה מצב המחקר ייחודי בהשוואה לעולם האנגלו־אמריקני. בשל החשיבות של הפולקלור, תרבות הלאום, ותפקידה של המוזיקה העממית בבנייתה של ישראל ושל תפוצותיו של העם היהודי, החקר המוזיקולוגי והאתנו־מוזיקולוגי של תחומים אלה היה עשיר באופן יחסי. יחד עם זאת, החקר של המוזיקה הפופולרית בישראל, ובעיקר חקר ההקשרים החברתיים, התרבותיים, הכלכליים, על התפר שבין תרבות, אמנות וקפיטליזם, היה במשך שנים צנוע במיוחד. בפקולטות לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, או להיסטוריה, כלל לא עסקו בשדה זה עד לשנות ה־90. במחקר המוזיקולוגי והאתנו־מוזיקולוגי היו כאמור פרסומים רבים העוסקים במוזיקה עממית ישראלית, אך בכל הקשור לרוק ופופ ולז'אנרים חדשים היה ההיצע מצומצם למדי.

בשל מיקומה הגיאוגרפי הלבנטיני של ישראל בהשוואה למדינות מערביות, גילה הצעיר כמדינת לאום, ותרבות הצבר ההגמונית שהתעצבה משנות ה־30 של המאה ה־20, הדיון במוזיקה הושפע מהמרקם החברתי הייחודי לישראל כמדינת מהגרים. נושאים כגון מרכז ופריפריה, תרבות רשמית גבוהה אל מול זו הפופולרית, אשכנזים מול מזרחים, לוקליות מול גלובליות, היו תחת זכוכית המגדלת של פוליטיקת האתניות, והעסיקו את הסוציולוגיה הישראלית תדיר, כך שאין להתפלא שחקר המוזיקה הפופולרית המשיך מגמות אלה. גם אם המבט החברתי הזכיר יותר את השיח האתני האמריקני ולא את זה הבריטי (עם הדגש הנושן על המעמד), הגישה של חקר המוזיקה הייתה ייחודית לישראל.

לעומת התשתית המרקסיסטית ששלטה בהגות האנגלו־אמריקנית, בישראל נבעה הגישה הבולטת ביותר מתפיסות ההון האמנותי של פייר בורדייה (Pierre Bourdieu, 1984) על אודות הסוציולוגיה של התרבות. תוך הסתמכות על תיאוריות מודרניות בדבר "המצאת" הלאום (אנדרסון, 1983), חוקרים דוגמת מוטי רגב ואדווין סרוסי (1990, 2004) הקדישו תשומת לב מיוחדת לתפקידה של התרבות ככלי ליצירת מודרניות. יחד עם זאת, תהליכי הגלובליזציה ועליית האתניות, שאפיינו את סוף המאה ה־20, השפיעו, לטענתם, על היווצרות לאומיות פחות הומוגנית. רגב וסרוסי המירו את התיאוריה של בורדייה על תרבות גבוהה מול תרבות פופולרית במונח "ישראליות". הם חילקו את האבולוציה של המוזיקה והתרבות הלאומית לשלושה שלבים: הראשון, תהליך הדמיון של האומה, שהתבצע באמצעות שירי ארץ ישראל והמוזיקה של הלהקות הצבאיות. השני, שבו השתלבו הגלובלי והמקומי בתרבות הלאומית הפוסט־מודרנית (למשל, מוזיקת רוק). השלב השלישי כולל את הופעתן של תרבויות תת־לאומיות שונות, כלומר תרבויות אתניות; בדרך כלל, קבוצות קאונטר־הגמוניות הדורשות הכרה קנונית, כפי שעושים דוגלי "המזרחיות" בישראל דרך מוזיקה מזרחית (ים־תיכונית). רגב וסרוסי גורסים כי שלבים אלו ניכרים במאבק מתמשך על זיהוי התרבות הלאומית ואוכלוסייתה.

המחקר ההיסטורי־תרבותי של מוזיקה פופולרית מחד גיסא, והאנליזה המוזיקלית מאידך גיסא, זכו בשנים האחרונות לתרומות נוספות, בהן, בין היתר, כתביו של היילברונר (2014), וגנר (2005, 2010), קטורזה (2014, 2017), פלטי וקטורזה (2021, 2022, 2023), עבודות דוקטורט על יוני רכטר (אילן, 2015), על רוק מתקדם (מירון, 2017), על איכות אסתטית של המוזיקה הישראלית (יודפת, 2020) ועוד, והמחקר האתנו־מוזיקולוגי ממשיך ומתפתח. תחום הפזמונאות אינו נפקד מחקר הספרות (קלדרון, 2009). במרבית המחקרים האלה מושם הדגש, מן הסתם, על האסתטיקה יותר מאשר על יחסי כוחות חברתיים.

יחד עם זאת, דומה כי הבנת הקשר בין יחסי הכוחות החברתיים בישראל לבין המוזיקה הפופולרית זקוקה לרענון. זה יותר משלושה עשורים לא הציג השדה הישראלי בדיון על מוזיקה פופולרית רביזיות ואלטרנטיבות מהותיות לתזות ההון התרבותי והשיוך של מוזיקה ולאום. הדיון האקדמי הישראלי עדיין משלב את השיח הלאומי והמוזיקלי באופן כמעט אינהרנטי, ותובנותיו של בורדייה מהדהדות בו באופן סמוי וגלוי. פרסומים משני העשורים האחרונים, בהם למשל כתיבה סוציולוגית (סעדה־אופיר, 2002; וסרמן, 2014) וניאור־מוזיקולוגית (Erez, 2018), מציגים ענפי משנה של השיח, אך כמעט עם אותו מוטו אקדמי בדבר הסוציולוגיה של ההון התרבותי, או שיחים פוסט־קולוניאליים אופנתיים בדבר ההקשרים בין הלאום לבין המוזיקה.

זאת ועוד, מרבית הכתיבה על מוזיקה ישראלית, כולל הכתיבה הסוציולוגית (ולא רק המוזיקולוגית), עוסקת באמנים ובהיבטים מגוונים של העשייה המוזיקלית והקונניציה של התוצרים המוזיקליים, ופחות בחוויית הסובייקט המאזין וזהותו. פעמים רבות קיים טשטוש גבולות בין היצירה, ההפקה, הצריכה, והם מוצגים כמו היו מקשה אחת. באסופה הנוכחית, מאמרו של עודד היילברונר על התקבלות הביטלס בישראל, וזה של ארי קטורזה על זהות מוזיקלית בעיירת הפיתוח בית שמש, חוזרים, כל אחד בדרכו, אל חוויית הסובייקט, כדי להצביע על השפעת המוזיקה הפופולרית על תרבות הנוער הישראלית בתקופה הנדונה בגיליון בפרט, ועל החברה הישראלית בכלל.

נוסיף כי כמעט ולא היה פרסום אקדמי על תעשיית המוזיקה, תחנות רדיו, חברות תקליטים, עיתונות, ומערכת ההפקה של המוזיקה באופן כללי, כך שמאמרו של מאוטנר (2011), משפטן בהכשרתו, על גלי צה"ל ועל ההאחדה של רוק ומוות, נותר כמעט בודד בתחום זה, תחום שעדיין רחוק מלהיות מספק. החוקרים מהשדה ההיסטורי עשו אי אלו ניסיונות לשייך תופעות חברתיות ישראליות למוזיקה הפופולרית, למשל גוטוויץ על נעמי שמר (2012), היילברונר על תרבויות משנה (2014), קטורזה על השפעות תרבות הנגד והפאנק על המוזיקה הישראלית (2014, 2017), אך יש צורך בהרחבת הדיון ההיסטורי לטריטוריות שונות כוללניות מדי ונתפסות כמובנות מאליהן (גלובליזציה, למשל). היסטוריונים זקוקים לפרספקטיבת זמן ארוכה יותר מאשר חוקרי מדעי החברה, או שדות מקבילים של מדעי הרוח (ספרות, למשל). כך שמאמריהם של דותן בלייס על הטמעת המטפורות האמריקניות ביסודן בדבר מכוניות ונהיגה במוזיקה הישראלית, ושל ערן שלו ואלון שב על האמריקניזציה של הזמר־יוצר הישראלי, בוחנים בזכוכית מגדלת את השפעות הגלובליזציה על התרבות הישראלית.

דומה כי המחקר האקדמי כמעט ולא "ירד" לשטח. לרוב הוא חף מנתונים אמפיריים על הרגלי האזנה, טעמים, שידורי רדיו, מכירות ועוד. המחקר כמעט ואינו נובר בארכיונים (המוגבלים למדי בישראל) של חברות תקליטים, במגזינים מוזיקליים ועוד, שיכולים להעניק יותר עומק להסברים היסטוריים, סוציולוגיים, כלכליים ותרבותיים. אי לכך, לא פעם ההבחנות של המחקר בכל השדות הן סטריאוטיפיות בנוגע לפוליטיקה של המוזיקה והחברה בישראל. באסופה זאת, המאמרים שהוזכרו לעיל העוסקים בחוויית הסובייקט, מביאים עימם מקורות ראשוניים וסקרים מהתקופה הנחקרת כדי להבין טוב יותר ממדים של זהות, לוקליות, זרות, אתניות ועוד.

באופן לא מפתיע, הן בשדה האתנו־מוזיקולוגי הן בשדה הסוציולוגי, יש בשני העשורים האחרונים פרסום מחקרי בולט על מוזיקת פופ מזרחית (ים־תיכונית), בשל השילוב המובהק של אתניות ומוזיקה, ואי אלו מאמרים מקומיים (וגלובליים) על היפ־הופ ישראלי (Druchin, 2015). בהשוואה לאלו היה פרסום מועט יחסית על רוק ישראלי, אולי כי המשמעויות החברתיות המוקרנות ברוק מורכבות ומאתגרות בהקשרים סוציולוגיים־אתניים ותרבותיים ישראליים, ואף רוויות סתירות, יותר מאשר בז'אנרים אחרים. דומה כי רוב המאמרים בגיליון זה עוסקים בהיבטים שונים של תרבות הרוק, אך מקומה של המוזיקה המזרחית (ים־תיכונית) אינו נפקד ממאמרה של אפרת ברט על מגמות של שינוי והמשכיות דרך השימוש של יוצרים ישראלים ב"שיר השירים", וכן ממאמרו של קטורזה על זהות מוזיקלית בבית שמש.

ונקודה אחרונה. ז'אנרים נוספים, כגון מוזיקה דתית בת־זמננו ומוזיקה ערבית־ישראלית, זוכים ליותר התייחסות כתוצאה מעליית כוחם של מגזרים אלה בחברה הישראלית, אך אלו בולטים יותר בתקופות הממשיכות את דיוננו כאן. נקודה חיובית וחשובה לציון היא פרסום מהעשור האחרון של ביוגרפיות על אמנים ישראלים, כגון על מאיר אריאל (קלדרון, 2016) ועל נעמי שמר (זעירא, 2017), לרוב על־ידי חוקרים אקדמאים, שבהחלט תורמים לאפשרות התקדמות המחקר בשדה זה.

אי לכך, מטרת גיליון זה היא להציג אפשרויות נוספות לשיח על מוזיקה פופולרית בישראל, תוך ניסיון להתבסס על מקורות ראשוניים ועל נתונים מהימנים יותר על הרגלי האזנה, ולבחניתו מחדש של השיח האתני והלאומי במוזיקה זו. מטרה נוספת היא פירוק תופעת הגלובליזציה לכדי מקרי בוחן שיעמדו על השפעותיה הסמויות והגלויות, ודיון מחדש בהיבטים של שינוי מול המשכיות.

עודד היילברונר עושה שימוש בעדויות ממקורות ראשוניים, במקרה זה עלוני בתי ספר ותנועות נוער, כדי לעמוד על התקבלות הביטלס בישראל ועל הלכי הרוח בקרב הנוער הישראלי בין השנים 1964–1967. היילברונר מסתייע בהגותו של חוקר התרבות האנגלי ריימונד ויליאמס בדבר סוגים שונים של תרבות כדי להצביע על ניצני קונפורמיות והתנגדות. המקורות הראשוניים מאפשרים לנו להבין באופן אמין יותר את התהליך העדין ורווי הסתירות שבמהלכו פתחה התרבות הישראלית את שעריה להשפעות זרות.

ארי קטורזה מבקש לחשוב מחדש על היחסים בין זהות, אתניות, מעמד ומוזיקה פופולרית דרך מקרה בוחן של עיירת הפיתוח בית שמש בשנים 1975–1990. הוא דן בטעמים ובזהויות המוזיקליות של מתבגרים חילונים, במסלול המיועד להשכלה גבוהה. בניגוד לנרטיב

המוכר על אודות אפלייתה של "ישראל השנייה", מאמרו מציג כיצד מתבגרים חילונים ממוצא מזרחי בבית שמש היו בעלי מאוויים בורגניים וליברליים, ורצון לאסימילציה אל הזרם המרכזי. יחד עם זאת, תרבותם של המתבגרים לא הייתה קונפורמיסטית באופן מובהק, אלא רב-גונית, רב-תרבותית, גלובלית, מודרנית, והעניקה "שטחים" ו"חללים" של העצמה, שונות וייחודיות, ואותנטיות. מאמר זה, העושה שימוש, בין היתר, בסקרים שנערכו בשנים המדוברות, גורס כי הזהות המוזיקלית הייתה (ועודנה) נזילה והיברידית יותר מכפי שהציע המחקר האקדמי הישראלי עד כה. המאמר מציג אפשרויות נוספות לדיון על אתניות ומוזיקה פופולרית, באופן אלטרנטיבי להקשרים הנושנים בדבר לאומיות ו"ישראליות" מחד גיסא, ותיאוריות של תרבויות משנה מאידך גיסא, ומשלב זיכרונות ביוגרפיים ותיאוריות פוסט-סטרוקטורליסטיות.

הדיון האקדמי הסוציולוגי בכלל, ועל אודות מוזיקה בפרט, הרבה לעסוק בתהליכי הגלובליזציה שפקדו את ישראל משנות ה-60 ואילך, אך טרם נעשה ניסיון מהותי לעמוד על השוני בין מוקדי ההשפעות הזרות, להתרכז בפרט בתהליכי האמריקניזציה (המרימה ראשה במקביל לאנגלופיליות הישראלית הפופולרית בשנות ה-60), שפקדו את המוזיקה הישראלית במהלך שנות ה-70 ואילך. שני המאמרים הבאים עומדים על היבטים אלה: דותן בלייס מבקש להתחקות אחר מקומן של המכונית והנהיגה כמטפורות תרבותיות (אמריקניות בבסיסן) ואחר הטמעתן ברוק הישראלי; הוא בוחן אילו משמעויות ספחה לתוכה המכונית בחליפין הסמלי המורכב שבין שירי ארץ ישראל, הרוק הגלובלי והרוק הישראלי, זאת לאורם של הקשרים שונים, מהם אמנותיים, היסטוריים, גיאוגרפיים וחברתיים; בלייס מסביר מדוע מטפורת המכונית ברוק הישראלי מהווה צורה תרבותית ייחודית הנבדלת משימושיה המטפוריים ברוק הגלובלי. ערן שלו ואלון שב כותבים על האופן שדגם המבצע-היוצר (singer songwriter) אומץ בישראל, וכיצד זמרים ישראלים, בראשם שלום חנוך ושלמה ארצי, ביססו את זהותם האמנותית בסוף שנות ה-70 כיוצרים המבצעים שירים שהם עצמם כתבו והלחינו, כשהם מושפעים בכתיבה, בהגשה, בביצוע ובהפקה, באופן גלוי וסמוי, ממודלים אמריקניים, שהיו בהדרגה לדומיננטיים בשדה המוזיקה הישראלי.

בעוד השיח האקדמי על התקופה הנדונה דומה שעוסק לרוב במגמות של שינוי ותמורות, פתיחות גוברת וגלובליזציה, אפרת ברט מבקשת להראות דווקא כיצד היבטים של המשכיות ומקורות השראה משותפים מתוך המסורת היהודית היו חלק בלתי-נפרד מהזרמים המוזיקליים החדשים שעלו בתקופת הזמן שבה גליון זה עוסק. ברט עושה זאת דרך ניתוח של השימוש ביצירה הישראלית ב"שיר השירים". היא מראה כי השינויים

התרבותיים שהתבטאו ביצירת סגנונות מוזיקליים חדשים, כגון רוק ישראלי ופופ ים-תיכוני, שיקפו, כל אחד בדרכו, את ה"אני מאמין" החדש של התקופה, אך פעמים רבות תוך ניסיון אמנותי שנועד לחזק את הזיקה לעבר ולמסורת היהודית.

מקורות

אדורנו, תיאודור, ומרק הורקהיימר (1993). תעשיית התרבות: נאורות כהונאת המונים. בתוך **אסכולת פרנקפורט**. תרגום: דוד אורן. תל אביב, 198-158.

אילן, יורם (2015). **הופעתו של קלאסיציזם ישראלי בשנות ה־70 וביטויו במוזיקה של יוני רכטר**. חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור". אוניברסיטת בר־אילן.

אלאור, תמר, ומוטי רגב (2017). כינונו של סגנון ישראלי. בתוך עופר שיף ואביבה חלמיש (עורכים). **עיונים בתקומת ישראל**, סדרת נושא: **ישראל 67-77, המשכיות ומפנה**, 333-308.

אנדרסון, בנדיקט (1999). **קהילות מדומיינות: הגיגים על מקורת הלאומיות ועל התפשטותה**. תרגום: דן דאור. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

גוטוין דני (2012). "החלוציות הבורגנית": תרבות פופולרית והאתוס של "מעמד הביניים המימסדי" – שירי נעמי שמר 1956-1967. **ישראל**, 20, 80-21.

וגנר, נפתלי (2005). **את המלל את הלחן ואת מה שביניהם: משקל פואטי ומוזיקלי בשירי סשה ארגוב**. ירושלים: מוסד ביאליק.

וגנר, נפתלי (2010). להקת החלונות הגבוהים על קו התפר בין זמר עברי לרוק ישראלי. בתוך עודד היילברונר ומיכאל לזין (עורכים). **איך אומרים Modernism בעברית?** תל אביב: רסלינג, 280-253.

וסרמן, סימונה (2014). חדשנות מוזיקלית ומיסוד בשדה המוזיקה המזרחית. בתוך מיכאל וולפה, גדעון כ"ץ, וטוביה פרילינג (עורכים). **עיונים בתקומת ישראל**, סדרת נושא: **מוזיקה בישראל**. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 471-432.

זעירא, מוטי (2017). **על הדבש ועל העוקץ: נעמי שמר, סיפור חיים**. תל אביב: כתר.

יודפת, אדם (2020). **אלף שירים ושיר: חמישה עשורים של שירי מזרחית ורוק בישראל – איפיון מוסיקלי**. חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור". האוניברסיטה העברית בירושלים.

מאוטרנר, מנחם (2011). גלי צה"ל או ההאחדה של הרוק והמוות. **פליים**, ט (תשס"א), 51-11.

מירון, מירב (2017). **יחסי מילה וצליל בשיריהם של מלחיני הפרוג הישראלי (1970-1980)**. חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור". האוניברסיטה העברית בירושלים.

סעדה-אופיר, גלית (2001). בין ישראליות למזרחיות: הכלאות מוסיקליות מן העיר שדרות. **סוציולוגיה ישראלית** ג(2), 276-253.

פלטי, ארנון, וארי קטורזה (2021). היבטים ורגישויות לוקליות ואקזוטיות באמנות הלחנת השירים של שלום חנוך, 1976–1968. **עיונים בתקומת ישראל**, 35, 250–211.

קטורזה, ארי (2014). השפעת הרוק הפסיכדלי על האלבומים פוזי ושבול. בתוך מיכאל וולפה, גדעון כ"ץ וטוביה פרילינג (עורכים). **עיונים בתקומת ישראל**, סדרת נושא: **מוזיקה בישראל**, 110–82.

קטורזה, ארי (2018). גלות ברחוב הראשי: היבטים ורגישויות פוסט-מודרניים במוזיקת הפוסט-פאנק של הקליק ונושאי המגבעת, 1991–1981. **עיונים בתקומת ישראל**, 29, 161–137.

קלדרון, ניסים (2009). **יום שני: על שירה ורוק בישראל אחרי יונה וולך**. אור-יהודה: הוצאת דביר. הוצאת הקשרים, המכון לחקר הספרות והתרבות היהודית והישראלית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע.

קלדרון, ניסים (2016). **ארול אחד: מאיר אריאל ביוגרפיה**. תל אביב: כנרת זמורה.

רגב, מוטי (1990). בואו של הרוק: משמעות, התמודדות ומבנה בשדה המוזיקה הפופולארית בישראל. חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור". תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

שילוח, אמנון (2014). מוזיקה רבת פנים וזהויות. בתוך מיכאל וולפה, גדעון כ"ץ, וטוביה פרילינג (עורכים). **עיונים בתקומת ישראל**, סדרת נושא: **מוזיקה בישראל**. אוניברסיטת בן-גוריון, 485–472.

Adorno, Theodor W. (1998) [1941]. On popular music. in *Cultural theory and popular culture*. The University of Georgia Press, 197–209.

Bourdieu, Pierre (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. Harvard University Press.

Clark, S. (1990). Response to Dick Hebdige. *On record*. New York: Routledge, 120–130.

Cohn, Nik (1969). *WopBopLooBop LopBamBoom: Pop from the beginning*. London: Paladin.

Druchin, Uri (2015). Flowing beyond sectarian ethnopolitics: Ethnography of Jewish and Arab Rap in Israel. *Ethnopolitics: Formerly Global Review of Ethnopolitics*, 16(2), London: Routledge, 145–160.

Erez, Oded (2018). *Music, ethnicity and class between Salonica and Tel Aviv-Jaffa, or how we got Salomonico*. *Journal of Levantine Studies* 8(2), 85–108.

Frith, Simon (1978). *The sociology of Rock*. London: Constable.

Frith, Simon (1981). *Sound effects: Youth, leisure and the politics of Rock'n'Roll*. New York: Pantheon Books.

- Frith, Simon (1996). *Performing rites: On the value of popular music*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Grossberg, Lawrence (1984). Another boring day in paradise: Rock and roll and the empowerment of everyday life. *Popular Music* 4, 225–258.
- Grossberg, Lawrence (1992). *We gotta get out of this place*. New York: Popular Conservatism and Postmodern Culture, Routledge.
- Grossberg, Lawrence (1994). The political status of youth and youth culture. in Jonathan S. Epstein (ed.). *Adolescents and their music: If it's too loud, you're too old*. Jonathon, Boston.
- Hall, Stuart (1977). Culture, the media and the "Ideological Effect". in J. Curran, M. Gurevitch and J. Woollacott. London: Edward Arnold.
- Hall, Stuart, & Tony Jefferson (eds.) (1976). *Resistance through rituals: Youth subcultures in post-war Britain*. Birmingham: Hutchinson.
- Hebdige, Dick (1979). *Subculture: The meaning of style*. London: Routledge.
- Heilbronner, Oded (2011). Resistance through rituals: Urban subcultures of Israeli youth from the Late 1950s to the 1980s. *Israeli Studies* 16(3), 28–50.
- Horowitz, Amy (2010). *Mediterranean Israeli music and the politics of the aesthetic*. Wayne State University Press.
- Osgerby, Bill (1995). *Youth in Britain since 1945*. London: Wiley.
- Palty, Arnon, & Ari Katorza (2023). Chromatic mediant and tertian relations in Israeli music, in *Min-Ad*. Bar-Ilan University.
- Raymond, Williams (1983) [1958]. *Culture and society, 1750–1880*. London: Columbia University Press.
- Regev, Motti, & Edwin Seroussi (2004). *Popular music and national culture in Israel*. University of California Press. Los Angeles.
- Saada-Ophir, Galit (2007). Mizrahi subaltern counterpoints: Sderot's alternative bands. *Anthropological Quarterly* 80(3), 711–736.

ד"ר ארי קטורזה, מרצה בכיר ברימון - בית הספר למוזיקה, ומרצה באוניברסיטת רייכמן ובקריה האקדמית אונו.
דוא"ל: arikatorza12@gmail.com

פרופ' עודד היילברנר, מרצה בכיר במכללת שנקר, ומלמד באוניברסיטת רייכמן ובאוניברסיטה העברית בירושלים.
דוא"ל: oded.heilbronner@mail.huji.ac.il